

slovenský národopis

3 | 24

VEDA, VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ
AKADÉMIE VIED, 1976

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

Aktuálne otázky folkloristiky v ČSSR	333
Milan Leščák: Teoretické problémy súčasnej slovenskej folkloristiky	337
Bohuslav Beneš: K typológii ľudového vyprávění	347
Josef Tomeš: Folklorní žánry v obyčejové tradici	357
Dagmar Klímová: Zkušenosti se studiem dělnického folklóru městského typu	369
Marta Šrámková: Proměny a současný stav lidového vyprávění	379
Karel Horálek: Slovenský folklór a světová literatúra	389
Oldřich Sirovátka: Populární literatura, masová literatura, paraliteratura z folkloristické perspektivy	397
Peter Liba: Folklor a populárna literatúra	405
Viera Gašparíková: Súčasná cesta humoristických rozprávání	413
Libuše Volbrachtová: K problematice monografické a tématické práce při studiu folklóru současnosti	422
Eva Orsáryová: Príspevok k systémovému skúmaniu piesňového repertoáru	427
Zora Vanovičová: Hromadné oznamovanie a ústna prozaická slovesnosť v súčasnosti	433
Mária Dzúbaková: Začiatky teoretického záujmu o ľudovú rozprávku	437
Daniel Luther: K problému archivácie a katalogizácie slovenského ľudového divadla	442
Rodina a manželstvo	
Soňa Švecová: Právmoc hlavy rodiny v roľníckej rodine na Slovensku	446
Maria Biernacka: Dedínská rodina v oblasti Bieszczadov (Poľsko)	458
Josef Kandert: Skutečný a ideální obraz rodiny v jedné horehronské vesnici	464
Pavel Popelka: Sezónnosť uzavírání manželství, její vývojové tendence a příčiny	472
Peter Salner: Faktor ekonomickej zainteresovanosti v súčasnej svadbe	481
Zita Škovierová: Podiely rodiny a príbuzenstva na vzájomnej výpomoci pri stavaní rodinných domov v okrese Nové Zámky	468
ROZHLEDY	
K jubileu Eleny Prandovej (Milan Leščák)	494
Výstava keramiky v SNM na Bratislavskom hrade (Ester Plicková)	495
RECENZIE A REFERÁTY	

СОДЕРЖАНИЕ

Актуальные вопросы фольклористики в ЧССР	333
Милан Лешчак: Теоретические проблемы современной словацкой фольклористики	337
Богуслав Бенеш: О типологии народного рассказывания	347
Йозеф Томен: Фольклорные жанры в традиции обычаев	357
Догмар Климова: Из опыта по изучению рабочего городского фольклора	369
Марта Шрамкова: Изменения и современное состояние народного рассказывания	379
Карел Горалек: Словацкий фольклор и мировая литература	389
Олдржих Сироватка: Популярная литература, массовая литература, паралитература — с точки зрения фольклористической перспективы	397
Петер Либа: Фольклор и популярная литература	405
Вера Гашпарикова: Современное направление юмористических рассказываний	413
Либуше Волбрахтова: К проблеме монографической и тематической работы при изучении фольклора в настоящее время	422
Ева Орсарюова: К вопросу системного изучения песенного репертуара	427
Зора Бановичова: Массовое оповещение и устная прозаическая словесность в настоящее время	433
Мария Дзубакова: Начало теоретического интереса к народной сказке	437
Даниел Лутер: К проблеме архивов и каталогизации словацкого народного театра	442
Семья и супружество:	
Соња Швецова: Власть главы семьи в крестьянской семье в Словакии	446
Мария Биернацкая: Сельская семья в области Бещад (Польша)	458
Йозеф Кандерт: Действительная и идеальная картина семьи в горегронском селе	464
Павел Попелка: Сезонность заключения браков, тенденции ее развития и причины	472
Петер Салнер: Фактор экономической заинтересованности в современной свадьбе	481

Na 1. strane obálky: Prevážanie výbavy nevesty v Heľpe, okr. B. Bystrica. Farebná snímka P. Styk, polovica 20. stor.

Auf der Vorderseite des Umschlages: Überführen der Ausstattung der Braut im Heľpa, Bezirk Banská Bystrica. Die Hälfte des 20. Jahrhunderts

SÚČASNÁ CESTA HUMORISTICKÝCH ROZPRÁVANÍ

VIERA GAŠPARÍKOVÁ
Národopisný ústav SAV, Bratislava

Keď sa nám pred niekoľkými mesiacmi dostal do rúk reprezentačný výbor *Kroatische Volksmärchen* (edícia *Märchen der Weltliteratur*), pripravený poprednou juhoslovenskou folkloristkou Majou Bošković-Stulli, zaujal nás v doslove fakt, ktorý s rozprávkami v užšom slova zmysle zdanlivo nesúvisí: Medzi staršími dokladmi chorvátskej ľudovej prózy sú hojne zastúpené aj rozprávania humorného charakteru.¹ Niekoho snáď táto silná frekvencia prekvapí, lebo by očakával, že v tzv. zlatom veku prozaického folklóru, t. j. ešte pred vznikom folkloristiky ako vedy alebo na prahu jej vzniku, dominovali predovšetkým rozprávky a na prvom mieste predovšetkým čarovné rozprávky.

Priznajme si, že každý z nás je tak trochu poznamenaný týmto romantickým pohľadom, pretože práve romantici alebo obrodeneckí zberatelia kládli dôraz na tento žáner, a nie na všedné, zdanlivo skutočné príbehy prevažne s humoristickým ladením. Ak však hľadáme staršie svedectvá o funkcionálnosti ľudových rozprávání, o ich živote v ľudovom prostredí na ktoromkoľvek mieste v Európe, zistíme, že najmä dospelým poslucháčom boli najbližšie rozprávania veselé, žartovné. Napr. pred stotridsiatimi rokmi Božena Němcová v jednom zo svojich listov napísala,

že na Chodsku, ktoré sa až do dneška považuje za klasickú českú národopisnú oblasť so zachovaným tradičným folklórom, nenájde do každého zväzku samé „zlaté kolovrátky“. Podľa jej správy najobľúbenejším druhom tu boli krátke vtipné príbehy, o ktorých bol ľud presvedčený, že sa skutočne stali.² V tom istom čase sa viaže podobné svedectvo aj k severovýchodným Čechám.³ Pokiaľ ide o Slovensko okolo polovice minulého storočia, máme situáciu trochu skreslenú, pretože príslušníci štúrovskej generácie taktiež akcentovali rozprávky, najmä čarovné. Avšak ak prečítame všetky kódexy, zábavníky a iné rukopisné zbierky tohto obdobia, zachované v Literárnom archíve Matice slovenskej v Martine, zistíme, že aj v nich nemalé percento zaberajú skladby žartovného charakteru. Mnohé z nich podobne, ako aj z neskorších rukopisných pozostalostí, prešli do Polívko v h o *Súpisu slovenských rozprávok*, a to hlavne do piateho zväzku, ale vôbec nie všetky.⁴ Tak napríklad Jirí Polívka neprevzal Šujan skéh o záznam o Mikulovi, ktorý svojmu susedovi závidí, že farár o ňom v kostole spieva „in saecula saeculorum“.⁵ Tým na jednej strane zostala bokom skladba typická pre západných Slovanov a vlastná snáď len im, (poznajú ju ešte Poliaci a Česi)⁶ a na druhej strane táto

eliminácia, popri nerešpektovaní ďalších žartovných skladieb,⁷ prispievala taktiež k názoru, že humor stál v staršom rozprávačskom fonde v pozadí.

V skutočnosti pravý opak bol pravda, a to dokonca i v obdobiach ešte starších, akoby sa zabúdalo na známe fakty, že tzv. renesančné rozprávky vniesli do života radostný a rozmarový tón, pričom nejedna z nich vychádzala z ľudovej tradície alebo sa do nej dostala. K tejto myšlienke nás privádza kniha, ktorá vyšla u nás v polovici roku 1975, a to český preklad *Straparolových Libezných nocí*. Síce dost oprávnene sa v úvode píše, že Straparola o plných sto rokov skôr ako *Basile a Perrault* uviedol do európskej literatúry rozprávku,⁸ t. j. rozprávku v podstate v takej podobe, ako ju poznáme dnes, ale aj toto konštatovanie čiastočne skresľuje obraz o náplni Straparolových textov, ktorých je v zmienenom výbere dvadsaťpäť. Hojne tam totiž vystupujú bezstarostné až frivolné historky, úzko spojené s ústnou tradíciou a v podstate totožné s tým, čomu Nemci hovoria Schwank. Práve tento ľahký tón prispel k tomu, že vznikli noci naozaj ľúbne, noci ako rámeček nenúteného a zábavného rozprávania.

Úvodné slová považovali sme za potrebné, aby sme na základe známych, ale aj skrytých alebo polozabudnutých faktov priblížili minulosť dnešku a overili si pravdivosť častých tvrdení, že pre súčasnosť sú predovšetkým charakteristické humoristické rozprávania. Táto konfrontácia je nevyhnutná podľa našej mienky preto, že humoristický základ ako prevládajúci fenomén v dnešnom rozprávačskom fonde považujeme za samozrejмый, spravidla ho bližšie neanalyzujeme a nedokumentujeme, ale zväčša len konštatujeme a nevyslovujeme nič viac, len tézy.

Mohol by vzniknúť dojem, že chceme tvrdiť pravý opak toho, čo sa všeobecne

hlása. Lenže naša odpoveď musí mať aspoň dve časti, aby správne vystihovala súčasný stav prozaického folklóru a v ňom miesto, aké patrí humoristickým podaniam:

1. Humoristické podania nestoja v popredí len dnes, ale stáli v popredí i v minulosti, ako o tom svedčia staré doklady, aj historické analýzy jednotlivých sújetov, vzniknutých alebo vznikajúcich už pred dávnymi storočiami.

2. Pri kvantitatívnom meraní, resp. z hľadiska životnosti, funkcionálnosti ľudovej prózy zaujímajú humoristické podania skutočne prvé miesto v sústave súčasného prozaického registra.

Kým prvú časť odpovede sme snáď už dostatočne overili predchádzajúcimi úvahami a faktami, stačí, keď sa teraz sústredíme na druhú časť a pokúsime sa o bližšiu diferenciáciu, na ktorú sa, pokiaľ vieme, u nás zväčša zabúdalo, a tým aj naše výroky mali povahu téz. Pretože súčasnému stavu folklóru sa venuje v posledných rokoch v zahraničí, ale aj u nás dost veľká pozornosť, môžeme sa oprieť o doterajšie všeobecne platné pozorovanie. Samozrejme, nechcem do podrobností opakovať známe zistenia, ale len čo by sme si ich aspoň v náznaku nepripomenuli, naša diferenciácia by nebola dostatočne podopretá a vysvetliteľná, a tak by zostávala v rovine opisnosti.

Predovšetkým musíme vziať do úvahy, čo spôsobuje, že rozprávačský fond vyzerá dnes práve tak, ako vyzerá, teda čo je príčinou zmeneného stavu. Poľská folkloristka *D. Simoniidesová* hovorí o „motore zmien“, a týmto motorom je funkcia.⁹ Všetci dobre vieme, že v súčasnom rozprávačstve prevláda zábavná funkcia. Tá síce existovala odpradávna, ale nikdy nie v takej čistej podobe, t. j. bez kombinácií s inými funkciami, a zďaleka nie v takom hojnom zastúpení ako dnes. A nielen to. V starších obdobiach nevystupovala taká

zreteľná nerovnováha medzi jednotlivými folklórnymi druhmi, ktoré plnili zábavnú funkciu. Zábavná funkcia mala viac vrcholov, zdrojom zábavy neboli napr. len humoristické rozprávania, ale aj vážne rozprávky rôzneho žánrového založenia. Tento vrchol, hoci možno nikdy nedosahoval tú výšku, akú mala zábavná funkcia v žartovných skladbách, dnes značne opadol, presunul sa na určitý druh poslucháčov, najmä na deti atď. Zábavná funkcia folklóru sa teda zreteľne čím ďalej tým viac obmedzuje na jeden vrchol, takže zábava slúži viac-menej len na bavenie, rozprávanie má vyvolať na tvári poslucháča úsmev až hlasitý smiech. V tomto ohľade folklór už nepredstavuje polyfunkčnú základňu, dlhé roky nie je takmer jedinou možnosťou kultúrneho vyžitia, akou býval vo feudálnej uzavretej dedine.

Už tým, že moderný človek hľadá a nachádza uspokojenie svojich kultúrnych potrieb na rozličných stranách mimo folklórnej oblasti, je samo od seba dané, že je menej príležitostí, pri ktorých sa rozpráva, alebo pri ktorých by sa mohlo rozprávať. Na počet je týchto príležitostí hodne, napr. stále existuje možnosť rozprávania v rodinnom kruhu, v kruhu susedov, k tomu dokonca pristupujú možnosti kedysi menšie ako dnes, napr. v domove dôchodcov alebo v nemocniciach atď. Lenže tým, že dnešní ľudia hľadajú zábavu inde alebo zase sa v istom slova zmysle uvoľňujú a narúšajú medziľudské vzťahy, viac ako v minulosti dochádza k izolácii (napr. pri presune obyvateľstva z dedín do miest, alebo aj v procese urbanizácie dediny), vytvára sa zriedkavejšie atmosféra vhodná na rozprávanie. Toto všetko sú pochopiteľne len schematické poznámky, ktoré by bolo treba doplniť a spresniť, napr. aj tým, že naopak vývoj k otvorenej spoločnosti vedie k ľahšiemu nadväzovaniu kontaktov a teda k rýchlejšiemu vzniku rozprávačských príležitostí.

Slovom, výpočet dnešných rozprávačských príležitostí by bol značne rozsiahly, ale táto silná kvantita má relatívne nízku frekvenciu. K tomu pristupuje ešte tretí aspekt — a ten je pre humoristické rozprávania zvlášť dôležitý — totiž časová redukcia mnohých rozprávačských príležitostí, čiže okrem niektorých výnimiek niet na rozprávanie času (napr. schôdzky susedov v mnohých prípadoch netrvajú tak dlho ako kedysi alebo sú vyplnené iným programom, napr. televíziou; v tempe moderného života neostáva čas na dlhé rozprávania ap.). Trochu zjednodušene povedané, súčasní ľudia sú priamo už naladení na rozprávanie a počúvanie kratších príbehov, ktorými sú prevažne humoristické príbehy, a nie je náhodné, že dlhé skladby sa zjednodušujú a často sa obmedzujú na jediný motív.

Poslednou vetou prechádzame od náznamku biologickej, ekologickej situácie k otázkam textu. Predovšetkým musíme povedať, čo rozumieme pod humoristickým rozprávaním, pretože táto otázka nie je vôbec taká jednoduchá, ako sa zdá. Pravda, humoristické rozprávanie z druhového hľadiska je reprezentované anekdotou a *švankom* (žartom), t. j. dlhším rozprávaním, ako je anekdota, ktorá ostatne — aby sme použili termín K. R a n k e h o — z hľadiska epického predstavuje zánikový stupeň (Schwandstufe),¹⁰ zvlášť v podobe vtipu; okrem toho vo *švanku* (žarte) spravidla chýba neočakávaná pointa. Anekdota a žart sú zároveň druhy, ktoré sú úplne presýtené humorom alebo niektorým z jeho odtieňov, napr. satirou či groteskou. Ak hovoríme o pojme humoristické rozprávanie, musíme teda na prvom mieste menovať anekdotu a žart.

Značne by sme zahmlili celkový obraz, keby sme pri charakteristike súčasného stavu ľudskej prózy zostali len pri výpočte prozaických druhov a pri zisťovaní kvan-

titatívneho pomeru medzi nimi. Potom by sme zistili, že anekdoty so žartom a zároveň s rozprávaním zo života dnes veľmi zatieňujú ostatné druhy, ale uniklo by nám už, akými skladbami sú tieto druhy dnes z veľkej časti zastúpené a ako sú orientované aj zmienené rozprávania zo života. Inými slovami, anekdota a žart zaujímajú význačné a z hľadiska tradičného folklóru najvýznačnejšie miesto v súčasnom živom stave ľudovej prózy, ale nimi sa humor v celom rozsahu ľudovej prózy nevyčerpáva.

Uvedomili sme si to, keď sme po uskutočnení projektu rozprávok západných Slovanov¹¹ pristúpili k novej akcii, k širokému výberu západoslovanských humoristických podaní.¹² Keby sme sa boli bývali obmedzili na anekdotu a žart, nevystihli by sme celú stupnicu, po ktorej možno sledovať humoristické zafarbenie ľudovej prózy. Preto sme sa rozhodli pre široké pojmánie a do výberu sme zaradili texty bez ohľadu na ich druhovú príslušnosť, inými slovami, vybrali sme ukážky, ktoré zachytávajú z hľadiska druhového celý rozsah prozaického folklóru. Pre jasnosť pripomeniem opäť známú skutočnosť. Humoristické črty prechádzajú i veľkou časťou rozprávok o zvieratách, v menšom rozsahu rozprávkami čarovnými a dosť početne legendárnymi a novelistickými rozprávkami. Ak si všimneme rozprávania zo života (spomienkové rozprávania), tak vidíme, ako mnohé z nich sú žartovne ladené a neraz dokonca aj tie, v ktorých zábavná funkcia nie je prvoradá; mám na mysli predovšetkým rozprávania o prvej svetovej vojne a o Slovenskom národnom povstaní, ktorých témou sú hlavne vážne až tragické príbehy, ale medzi ktorými pevné pozície zaberajú aj rozprávania s humoristickým nádychom alebo vôbec humoristicky koncipované.

Takzvané klasické démonologické (poverové) rozprávania rozhodne nemožno už

radiť k humoristickým podaniam, lenže dochádza tu k istému posunu alebo, vráťme sa o kúsok naspäť, ku zmene funkcie. Podľa S i m o n i d e s o v e j poverové rozprávania sa v súčasnosti zriedkakedy berú vážne, zľahčujú sa, prestáva sa veriť v ich pravdivosť, poverový prvok býva nahradený realistickým vysvetlením a posledným stupňom býva humoristická paródia poverových podaní.¹³ Celkovo platí, že poverové rozprávanie prechádza v paródii, avšak to ešte neznamená, že tento žáner je výhradne súčasný. Paródie žili vždy, najmä v oblasti tzv. strašidelných rozprávání, keď sa nakoniec ukáže, že nočného chodcu nevyfalkalo nejaké strašidlo alebo nadprirodzená sila, ale napr. čľapotanie husi, ktorú pokladal za vodníka, alebo úplne reálny predmet, ktorý v podnapitom stave videl úplne inak, ap. Sú dokonca staršie doklady, že z paródie poverovej poviedky sa môže vyvinúť vlastná poverová poviedka, ale napriek tomu hlavná tendencia smerom k paródii poverového rozprávania je príznačná práve pre dnešné ľudové rozprávačstvo.¹⁴

Trochu k inému posunu dochádza pri historických povestiach. Aj tie — ak neberieme do úvahy tzv. historické anekdoty, alebo anekdotické historické povesti — predstavujú vážny druh ľudovej prózy podobne ako miestne povesti, ktoré sa neraz radia k historickým povestiam a do ktorých silne zasahuje vplyv poverových rozprávání. Napriek tomu aj ne jeden prvok historických povestí pôsobí žartovne a najmä so zmenou pôvodnej didaktickej funkcie v zábavnú nastáva zmienený posun. Napr. varianty povestového typu „turecká leš“,¹⁵ keď Turci lákali ľudí z úkrytu volaním „Hana, Ďuro, Jano, Mišo, poďte domov, už tí Turci — psohlavci odišli!“ neobsahuje v sebe ani stopu po humore. V teréne sa dnes stretávame s tým, že vlastné rozprávanie v pôvodnej podobe zaniklo a životnosť si udržalo len zvolanie s príslušnými

variáciami, ktoré sa prijíma dokonca od rozprávača i poslucháča komicky, k čomu prispieva aj spevná intonácia. Zaujímavé je ešte podotknúť, že časom sa pozabudlo aj na to, že pôvodne išlo o tureckú leš a jedna naša informátorka udáva, že za Slovenského národného povstania sa podobným spôsobom zvolávali ľudia z hôr, keď už pominulo nebezpečenstvo a Nemci odišli.¹⁶ Objektívne v kontexte vážneho rozprávania ani teraz tento zvolávací výrok nemusí pôsobiť komicky, ale aj v tomto prípade sa tak prijíma v ľudovom prostredí. Dokladom toho je aj mimojazykový výrazový prostriedok — informátorka predniesla uvedený výrok s úsmevom, dokumentujúci uvoľnenie po pohnutých dňoch napätia a neistoty.

Uvedené príklady svedčia o tom, že sa v druhoch ľudovej prózy i mimo oblasti anekdoty a žarty nielen objavujú, ale postupom času aj zosilňujú humoristické prvky. Tento vývoj sa dá pozorovať takisto pri rozprávkach. Ako celok čarovná rozprávka o čertovi a kováčovi, ktorý mal možnosť zvoliť si tri dary a ktorý pritom nemyslel alebo zabudol na neho, nepatrí v podstate k tzv. Schwankmärchen (humoristickým rozprávkam). Avšak aj ona sa dnes stáva humoristickou skladbou, keď došlo ku spomenutému obmedzeniu tematickej výstavby a keď sa príbeh zredukoval na jediný motív humoristicky realizovateľný: Človeka po smrti boja sa pustí do pekla a nechcú ho ani v nebi, že vraj tam pre neho niet miesta; nakoniec sa do neba dostane Išťou, keď cez bránu hodí svoju zásteru, prekĺzne dovnútra a vyhlási, že má kde byť, že bude sedieť na svojom.¹⁷ Aj keď sa teda niekde zabudlo na celý príbeh, zostal jeden motív, a to práve ten, ktorý mohol byť v súlade s celkovým trendom k humoristickému rozprávaniu. Alebo čarovná rozprávka o mužovi zo šibenice, ktorý si prichádza pre tú či onú časť svojho

tela, taktiež vo všetkých variantoch nemusí byť kvalifikovaná ako humoristická rozprávka. Pôvodne išlo skôr o akúsi hrôzstrašnú historku blízku poverovej poviedke alebo sa s ňou už takmer kryjúcu, takže treba aj pochybovať, či zaradenie do Aarneho—Thompsonovho katalógu bolo úplne správne.¹⁸ Aj táto historka je dnes u nás živá a dokonca sme zistili, že ju obľubuje dorastajúca, študujúca mládež.¹⁹ Lenže neobjavuje sa vo vážnej polohe, ale opäť, aj keď má nahnať hrôzu a vyvolať zľaknutie poslucháčov, v humoristickej rovine. Záverečná veta, v ktorej obesenec vyžaduje časť svojho tela, nie je prednesená nevzrušeným rozprávačským tónom, naopak, priamo výkrikom: „Daj mi moju nohu!“ Nemáme pred sebou ucelené rozprávanie s bežným záverom a ani sa nezamýšľa ho predložiť, dôraz totiž spočíva na uvedenom vzrušenom výkriku. Tým sa dokumentuje, ako práve v humoristických podaniach sú dôležité intonácie aj mimojazykové prostriedky: silný hlas je sprevádzaný v našom príklade gestom a mimikou, ktorými sa vystupňuje konečný účinok. Takýto prejav však nie je nový ani v tejto skladbe a je doložený aj zo starších období, napr. z anglických a talianskych verzii.²⁰ Nemáme teda do činenia výhradne s javom súčasným, ale s javom, ktorý harmonizuje so súčasnou celkovou líniou, silne poznačenou humoristickým zafarbením.

Z toho vyplýva, že v dnešnom ústnom podaní sa udržiavajú staré humoristické skladby alebo že sa širší okruh obmedzuje takmer výhradne na ne (medziiným z legendárnych rozprávok zostávajú v dnešnom repertoári živé hlavne žartovné, anekdoticky založené rozprávania o putovaní Krista a Petra). Toto preberanie alebo kontinuita humoristickej časti rozprávačského fondu neprebíha pochopiteľne mechanicky. Aj táto sféra prechádza sitom selekcie a napriek obľube humoristických historiek

nejedna z nich upadne do zabudnutia či už trvalého alebo čiastočného a po čase potom môže dôjsť k jej regenerácii a eventuálne k ďalšiemu zvýrazneniu žartovných elementov, nehľadiac na vznik nových, nehumoristických, a predsa veľmi závažných prvkov, ktoré slúžia na to, aby sa rozprávanie mohlo regenerovať a aby ich prostredníctvom mohli vyniknúť humoristické črty. (Kvôli lepšiemu pochopeniu uveďme, že štruktúra humoristického rozprávania sa nevytvára len zo samých humoristických prvkov, ale že sa buduje i na časticiach prinajmenej neutrálnych, ktoré vyzdvihnú niekedy len jedinú humornú časticu, a to hlavne pri vypointovaní anekdoty.) A pokračujeme ešte ďalej. Regeneračným procesom sa uskutočňuje nadväzovanie na tradičný folklór, avšak takisto nové, predtým neznáme rozprávanie s akcentom na humor preberá staršie rozprávačské postupy a zvyklosti a pritom čerpá aj zo škály tradičných motívov alebo vytvára variáciu na tieto motívy.

Skutočne nových, absolútne diskontinuitných prejavov je veľmi málo. Najviac ich nájdeme ešte v rozprávaní zo života, ktoré sa niekedy ako jeho súčasť pevne stýka s tzv. rozprávaním všedného dňa (*das Alltagserzählen*), s pojmom, ktorý presadzoval H. B a u s i n g e r. „*Das Alltagserzählen*“ síce nemusí byť ešte „*die Alltagserzählung*“, teda nie všetky rozprávania tejto skupiny — charakteristické žartovným ladením, hoci, podobne ako pri rozprávaní zo života, nielen ním — patria do folklóru. Ide často skôr len o hovorenie alebo konverzačnú záležitosť ako o skutočné rozprávanie, v ktorom z folkloristického hľadiska ani dnes nie je estetická či umelecká zložka. Napriek tomu súčasná folkloristika musí brať do úvahy rozprávanie všedného dňa v celom rozsahu a právom sa mu venuje pozornosť aj v komplexných pohľadoch na ľudovú prózu, v poslednom čase aj v pri-

pravovanej *Enzyklopädie des Märchens*, v ukážkovom zošite, s ktorým sme sa nedávno zoznámili, sa stretávame s príspevkom *Das Alltagserzählen*, ktorého autorom je práve H. B a u s i n g e r.

Mojím cieľom nebolo dokladať pri druhej diferenciacii humoristických podaní každú myšlienku konkrétnym príkladom a ani to nebolo nevyhnutné, pretože neraz sme si pripomínali veci, o ktorých všetci dobre vieme. Skôr som chcela len načrtnúť celkovú problematiku a ukázať na druhovú pestrosť alebo na šírku záberu pri posudzovaní miesta humoristicky ladenej prózy v súčasnom repertoári.

Za úlohu som si vzala naznačiť súčasnú cestu humoristických rozprávání, ako aj súčasnú cestu k humoristickým rozprávaniam. Obidva aspekty sa v mojich výkladoch objavili. Aby som ich zvýraznila a zároveň od seba odlišila, hoci tvoria dialektickú jednotu, krátko zhrniem:

1. Súčasná cesta humoristických rozprávání sa prejavuje v pokračovaní doterajšej tradície, z ktorej síce i množstvo žartovných skladieb časom sa vyraduje, ale do ktorej v regenerovanej podobe za účasti inováčných prvkov sa aspoň čiastočne znovu vráti; popri tom inovácia kontinuálneho alebo vyslovene diskontinuitného rázu sa realizuje v úplne nových žartovných rozprávaniach, pričom tieto výtvary nie sú vždy začleneniteľné do folklóru ako umenie hovoreného slova.

2. Súčasná cesta k humoristickým rozprávaniam sa uskutočňuje rastúcou tendenciou, ktorá do popredia stavia také obsahy, ktoré sú konkretizovateľné humoristickými črtami. Znamená to predovšetkým, že dochádza z veľkej časti k obmedzovaniu širokej škály a k väčšiemu sústreďovaniu na humor, pričom sa akcentujú humoristické prvky často aj s obmedzením tematickej výstavby alebo tradičné nehumoristické

prvky prechádzajú v humoristické, čím sa vytvárajú predpoklady aj na prechod

z jedného druhu do iného, v ktorom má humor svoje výhradnejšie domovské právo.

POZNÁMKY

¹ BOSKOVIĆ-STULLI, M.: Kroatische Volksmärchen. Düsseldorf—Köln 1975, s. 289—290.

² NOVOTNÝ, M.: Život Boženy Němcové I. Praha 1951, s. 221 a 166.

³ METELKA, V.: Ze života zapadlého vlastence. Praha 1976 (v tlači).

⁴ POLÍVKA, J.: Súpis slovenských rozprávok. V. Turč. Sv. Martin, s. 5—112.

⁵ SUJANSKÝ, F.: Bájky a povesti (rkp. uložený v LAMS, sign. CV č. 497), s. 21. Podrobnejšie o tomto type GAŠPARÍKOVÁ, V.: Slovenské humoristické rozprávania a ich medzinárodné vzťahy. Slov. Národop., 29, 1972, s. 229; TÁ ISTÁ: Der slowakische Schwank und seine internationalen Beziehungen. Etnol. slav. 5, 1973, s. 192—193.

⁶ KRZYŻANOWSKI, J.: Polska bajka ludowa w układzie systematycznym. II. Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, s. 148, typ 1831 C.

⁷ Tu pripomeňme aspoň iný záznam F. Šujanského; humoristické podanie o znečistených slivkách; pozri údaj v pozn. 5, s. 28. Ide o medzinárodne rozšírenú látku (AaTh 1309), ktorej osnovu blízku slovenskej výstavbe prináša c. d., J. Krzyżanowského, s. 38, typ 1309.

⁸ STRAPAROLA, G. F.: Libezné noci. Praha 1975. Úvod prekladateľky A. Hartmanovej, s. 10.

⁹ SIMONIDESOVÁ, D.: Współczesna śląska proza ludowa. Opole 1969, s. 260.

¹⁰ RANKE, K.: Schwank und Witz als Schwandstufe. In: Festschrift für Will-Erich

Peuckert zum 60. Geburtstag dargebracht. Berlin—Bielefeld—München 1955, s. 41—49.

¹¹ V slovenskej verzii vyšla kniha pod názvom Spievajúca lipka. Bratislava 1972.

¹² Výber zostavil autorský kolektív folkloristických pracovníkov z CSSR, NDR a Poľska. Zatiaľ sa počíta len s poľskou verzou, ktorú vydá Inštitút Śląski v Opole.

¹³ SIMONIDESOVÁ, D.: Współczesne podanie wierzeniowe. Lud, 57, 1973, s. 95—109.

¹⁴ JECH, J.: U vyprávěčů podkrkonošského úkrají východního po padesáti letech. In: KUBÍN, J. Š.: Lidové povídky z Podkrkonoší. II. Praha 1971, s. 499.

¹⁵ Názov preberáme od KLÍMOVEJ, D.: Katalog hornáckých lidových vyprávění. In: Hornácko. Brno 1966, s. 574, č. 724.

¹⁶ GAŠPARÍKOVÁ, V.: Rozprávania o Povstaní v kontexte ľudovej tradície. In: Zo života a bojov ľudu Uhrovej doliny. Bratislava (v tlači).

¹⁷ V tejto zjednodušenej forme som rozprávku počula roku 1972 vo vlaku z Brna do Bratislavy; na preplnenej chodbíčke stáli tri sprievodkyne, vracajúce sa zo služby; jedna si sadla na svoju tašku a pritom sa jej vybavila uvedená skratka čarovnej rozprávky (AaTh 330 B).

¹⁸ AaTh 366.

¹⁹ Vo februári 1975 sa touto historiou zabávali a strašili žiaci martinského gymnázia na lyžiarskom kurze v Nízkych Tatrách.

²⁰ BP III, s. 483.

СОВРЕМЕННОЕ НАПРАВЛЕНИЕ ЮМОРИСТИЧЕСКИХ РАССКАЗЫВАНИЙ

Резюме

С самого начала целенаправленного сбора материала, стимулированного романическим течением в основном в первой половине прошлого века, главное внимание сосредоточивалось на словесных формах, которые, в соответствии с тогдашними взглядами, являлись свидетельством давно прошедших времен или же особенно высоко оценивались с точки зрения художественного изображения: на преданиях и сказках, в основном волшебных. В значительной мере обособленное место занимали сказания с юмористическим содержанием, то есть в основном анекдоты и шутки (Witze und Schwänke). В связи с этим до настоящего времени полностью сохранилось несколько превратное мнение по поводу положения, зани-

маемого такими юмористическими сказаниями в старые времена, до сих пор с точки зрения действительной функциональности, жизненности устной прозы в народной среде этим сказаниям приписывается второстепенное положение. Однако при изучении более старых высказываний и документов было обнаружено, что в предыдущих этапах рассказы с юмористическим содержанием занимали одно из ведущих мест, в связи с чем следует более осторожно формулировать тезис о типичности юмористических сказаний прежде всего для современности.

Данный тезис имеет силу лишь в ограниченном смысле. В то время как иные жанры, в основном сказки и предания, постепенно отходят на второй

план и даже полностью исчезают из активного повествовательного репертуара на передний план неизбежно все более выдвигается прозаический фонд, ориентированный юмористически, то есть прежде всего анекдоты и шутки, а также формы с юмористическим содержанием или юмористическими элементами, многие бытовые рассказывания из числа «классических форм» — шуточные рассказы (Schwankmärchen), причем иногда редуцируется только мотив, вызывающий смех.

Кроме того можно наблюдать усиливающуюся тенденцию к подчеркиванию жизненных черт или же к возникновению особенно в пародиях бывших суеверных сказаний (хотя в прошлом в некоторых случаях развитие могло происходить и в обратном порядке, то есть от пародии к действительно суеверным сказаниям, поскольку фольклорная проза вообще часто развивается от реальности к поэтической выдумке).

Из всего сказанного вытекает, что, в сущности, можно различить два направления: современный путь юмористического рассказывания и современный путь к юмористическим рассказываниям. Чтобы лучше подчеркнуть их различие, хотя оно составляет диалектическое единство, ниже приводится краткое обобщение и дополнение:

DIE GEGENVÄRTIGE ENTWICKLUNG DER HUMORISTISCHEN ERZÄHLUNGEN

Zusammenfassung

Seit Beginn des zielbewußten Sammelns von Werken der volkstümlichen Dichtkunst, das besonders durch die romantischen Strömungen in der ersten Hälfte des verflossenen Jahrhunderts angeregt worden war, konzentrierte sich die Aufmerksamkeit der Sammler und Forscher auf literarische Werke, die nach den damaligen Anschauungen Zeugnis über längst vergangene Zeiten ablegten, und auf solche Schöpfungen, die wegen ihrer künstlerischen Gestaltung am höchsten geschätzt wurden: auf volkstümliche Sagen und Märchen, hauptsächlich auf Zaubermärchen. Erzählungen humoristischen Inhalts, vor allem also Witze und Schwänke, standen ziemlich am Rande des damaligen Interesses. Diese Orientierung hatte zur Folge, daß die Ansichten über die Bedeutung und Position dieser humoristischen Genres in früheren Epochen — und teilweise auch heute noch — etwas verzerrt sind und daß man ihnen trotz der wirklichen Funktion und der Vitalität der volks-

1. Современный путь юмористических рассказываний является продолжением прежней традиции, из которой со временем уже исчезает большое количество шуточных форм, но в которую они все же, хотя бы частично возвращаются снова в восстановленном виде, при участии обновленных элементов; наряду с этим, обновление непрерывного или явно прерывистого вида осуществляется в совершенно новых шуточных рассказываниях, причем эти формы не всегда могут быть включены в фольклор в виде искусства разговорного слова.

2. Современный путь к юмористическим повествованиям осуществляется по восходящей тенденции, выдвигающей на передний план также сюжеты, которые конкретизируются юмористическими чертами. Это прежде всего означает, что в основном происходит ограничение широкой шкалы и большое сосредоточение на юмор, причем часто подчеркиваются юмористические элементы и с ограничением тематической структуры или же традиционно неюмористические элементы переходят в юмористические, благодаря чему возникают такие предпосылки к переходу из одного вида в другой, в котором юмор уже имеет свое исключительное место.

tümlichen Prosa unter dem Volke nur eine sekundäre Bedeutung beimißt. Beim Studium älterer Aufzeichnungen und Belege kann man jedoch feststellen, daß die Erzählungen humoristischen Inhalts in früheren Zeiten stark im Vordergrund standen und daß die These vom typischen Charakter dieser Erzählungen viel vorsichtiger formuliert werden muß, besonders was unsere Gegenwart betrifft.

Diese These gilt nur in beschränktem Umfang. Bei dem steten, unaufhaltsamen Rückgang, ja dem völligen Verschwinden anderer Genres aus dem aktiven Erzählerrepertoire, besonders der Märchen und Sagen, rückt der humoristisch orientierte Prosafonds unverweigerlich noch mehr in den Vordergrund. Zu diesem Fonds gehören vor allem Anekdoten und Witze, aber auch andere Gattungen mit humoristischem Inhalt oder humoristischen Elementen, z. B. viele Erzählungen aus dem Leben, von den „klassischen“ Genres mehrere

Schwankmärchen, von denen manche bis auf das lachenerregende Motiv reduziert werden. Man kann außerdem die verstärkte Tendenz beobachten, beim Erzählen bestimmte Charakterzüge hervorzuheben, besonders in Parodien zu früheren abergläubischen Märchen, wenn auch die Entwicklung früher in manchen Fällen umgekehrt verlaufen sein konnte: von der Parodie zu wirklichen abergläubischen Märchen, so wie sich die Folkloreprosa ja überhaupt öfters von der Realität zur dichterischen Erfindung entwickelt hat.

Aus all dem geht hervor, daß man in der heutigen Entwicklung der humoristischen Erzählungen im wesentlichen zwei Richtungen unterscheiden kann: den gegenwärtigen Weg der humoristischen Erzählungen und die gegenwärtige Tendenz, die zu den humoristischen Erzählungen führt. Um den Unterschied zwischen diesen beiden Richtungen je deutlicher hervorzuheben — obwohl sie miteinander eine dialektische Einheit bilden — wollen wir hier eine kurze Zusammenfassung und Ergänzung folgen lassen:

1. Die heutige Entwicklung der humoristischen Erzählung manifestiert sich in der Fortsetzung der bisherigen Tradition, aus welcher zwar viele humoristische Schöpfungen mit der Zeit ver-

schwinden, in welche jedoch wenigstens ein Teil von ihnen in regenerierter Gestalt und um Innovationselemente bereichert wieder zurückkehrt. Daneben läßt sich eine Innovation kontinuierlicher oder ausgesprochen diskontinuierlicher Art in völlig neuen humoristischen Erzählungen feststellen, wobei man diese Schöpfungen nicht immer als Kunst des gesprochenen Wortes in die Folklore eingliedern kann.

2. Der gegenwärtige Weg zu den humoristischen Erzählungen zeigt sich in der wachsenden Tendenz solche Inhalte in den Vordergrund zu stellen, die sich durch humoristische Wesenszüge konkretisieren lassen. Dies bedeutet vor allem, daß meist eine Beschränkung der breiten Skala der Genres eintritt und daß sich eine größere Konzentration auf den Humor durchsetzt. Dabei werden die humoristischen Elemente häufig auch durch eine Einschränkung des thematischen Aufbaus akzentuiert oder traditionelle nichthumoristische Elemente in humoristische verwandelt. Damit sind die Voraussetzungen zum Übergang von einer Gattung in eine andere gegeben, also zum Übergang der Erzählungen in solche Genres, in denen der Humor sein eigentliches Hausrecht besitzt.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания 24, 1976 № 3

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано

Адрес редакции: 884 16 Братислава, Клеменсова 19

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 24, 1976, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion: 884 16 Bratislava, Klemensova 19

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume 24, 1976, No. 3

Published quarterly by VEDA, the Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová and Pavol Stano

Editor: 884 16 Bratislava, Klemensova 19, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné 24, 1976, No. 3. Paraît quarte fois par an Editions de VEDA, maison d'édition de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et Pavol Stano

Rédaction: 884 16 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník 24, 1976, číslo 3 — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka PhDr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: dr. Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Milan Leščák, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján Michálek, dr. Ján Mjartan, doc. dr. Stefan Mruškovič, dr. Viera Nosáľová, doc. dr. Ján Podolák, doc. dr. Antonín Robek.

Výtvarná redaktorka Viera Miková

Redakcia: 884 16 Bratislava, Klemensova 19

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—; celoročné predplatné Kčs 80,—

Výmer SÚTI č. 8/6

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6/VII, 884 19 Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1976

Distributed in the socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KÜBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.